

Świat kobiet
w Czechach
i w Polsce
w średniowieczu
i w epoce
nowożytnej

Pamięci Profesora
Edwarda Potkowskiego (1934–2017)

Świat kobiet
w Czechach
i w Polsce
w średniowieczu
i w epoce
nowożytnej

Redakcja
Wojciech Iwańczak
Agnieszka Januszek-Sieradzka
Janusz Smółcha

Wydawnictwo Naukowe
Akademii Ignatianum w Krakowie

Kraków 2018

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2018

Recenzenci

prof. dr hab. Krzysztof Baczkowski

prof. dr hab. Jan Szymczak

Redakcja Magdalena Jankosz

Projekt okładki PHOTO DESIGN – Lesław Sławiński

Na okładce: Kafel piecowy odkryty na zamku w Bielsku, I połowa XVI wieku.

Ze zbiorów Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej. Fot. Roman Hryciów

Opracowanie techniczne Jacek Zarzychny

ISBN 978-83-7614-374-3

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych na działalność statutową
Wydziału Filozoficznego Akademii Ignatianum w Krakowie
oraz przez Instytut Historii PAN

Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 620

wydawnictwo@ignatianum.edu.pl

<http://wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Dystrybucja: Wydawnictwo WAM

tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Spis treści

WOJCIECH IWAŃCZAK	
Słowo wstępne	7

I. DWÓR I POLITYKA

ŁUKASZ BURKIEWICZ	
Jadwiga Jagiellonka (1408-1431) i jej prawie cypryjska korona	15
JANUSZ SMOŁUCHA	
Powikłane losy żon króla Czech i Węgier Władysława II Jagiellończyka	39
PETR KOZÁK	
Ženy v okolí jagellonského prince (pozdějšího polského krále a litevského velkoknížete) Zikmunda I. do jeho sňatku s Barborou Zápolskou	63
AGNIESZKA JANUSZEK-SIERADZKA	
Królowa Barbara Radziwiłłówna na scenie dworskiego <i>theatrum ceremoniale</i>	93
Jiří VALOVÝ	
Polityka matrymonialna Piastów legnicko-brzeskich w XVI wieku (ze szczególnym uwzględnieniem związków z Hohenzollernami)	115
PETR VOREL	
Podwójny ślub księżniczek habsburskich na Sejmie Rzeszy w Ratyzbonie w 1546 roku (Córki królewskie jako narzędzie politycznej dyplomacji drugiej ćwierci XVI wieku)	137
NELA MICHALICOVÁ	
Polska princezna Marie Josefa a její hofmistr hrabě František Karel Vratislav z Mitrovic v letech 1724-1728	147
GRZEGORZ MADEJ	
Panie na bielskim zamku, czyli kobiety w życiu księżąt Sułkowskich drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX wieku	169

II. KULTURA MATERIALNA I SZTUKA

BOŻENA CHORAŻY, BOGUSŁAW CHORAŻY	
<i>Sacrum i profanum</i> – świat kobiety w zabytkach archeologicznych i architektonicznych Bielska-Białej	195
BOGUSŁAW CZECHOWICZ	
Uwagi o ikonosferze miast stanowiących wdowie uposażenie królowych czeskich w XV wieku	227
TOMÁŠ KNOZ	
Kobieta w kulturze wizualnej morawskich pałaców renesansowych	241
MAGDALENA WILCZEK-KARCZEWSKA	
Kobieta w stuleciu kryzysu – manele siedemnastowiecznych szlachcianek na przykładzie inwentarzy <i>bonorum et rerum</i> z wielkopolskich ksiąg grodzkich	283

III. HEREZJA I ORTODOKSJA

JAROSŁAW NIKODEM	
Prawo kobiet do tronu w Czechach. Fragment stosunków polsko-czeskich doby podiebradziej	305
JERZY GRYGIEL	
Pozycja społeczna kobiety w tradycji husyckiej i katolickiej – próba porównania	329
STANISŁAW BYLINA	
O krótkim i złudnym szczęściu oraz o tragicznym końcu taboryckich pikartek-adamitek	343

PAWEŁ KRAS		
Świat wierzeń beginek świdnickich		355
ANTONI BARCIAK		
Kobiety członkami bractw religijnych na Śląsku – przykład Raciborza i Bytomia		385
PAWEŁ F. NOWAKOWSKI		
Kobięcy symbol apokaliptyczny w reformatorskiej interpretacji – Wielka Nierządnicza i <i>Vykład na Zjevenie svatého Jana</i> Jakoubka ze Stříbra		399
HENRYK GMITEREK		
Miejsce kobiety w polskim środowisku Jednoty Braci Czeskich		413
IV. KULTURA PISMA – WYKSZTAŁCENIE – HISTORIOGRAFIA		
MARIE BLÁHOVÁ		
Vzdělání žen ve středověku		431
IVAN HLAVÁČEK		
Ženy a kniha v českém středověku (do 1420) (Stručný nástin problematiky)		455
DOMINIK SAWINA		
Świat kobiety w <i>Spominkach klarysek wrocławskich</i>		481
MILENA LENDEROVÁ		
Literatura piękna: recepcja, refleksja, twórczość		495
Jiří LACH		
Žena jako téma české historiografie první poloviny 20. století		517
V. TAJEMNICE PSYCHOLOGII KOBIET		
ANNA POBÓG-LENARTOWICZ		
Działalność charytatywna kobiet na Śląsku (w świetle testamentów przekazywanych klasztorom kanoników regularnych w średniowieczu)		525
TOMASZ GRAFF		
Osobowość Jadwigi Andegaweńskiej w świetle kontaktów Polski ze Stolicą Apostolską w okresie schizmy zachodniej w latach 1388/9-1399		537
ANNA PANER		
O niewierności małżeńskiej Luksemburgów		557
JAROSLAV PÁNEK		
Arystokratka między bogactwem, bezsilnością i rozpaczą (Szlachcianka z Jednoty Braci Czeskich: model historiograficzny a rzeczywista postać)		581
ANDRZEJ WADAS		
Ptak w obcym kraju. Katarzyna Jagiellonka (1526-1583) jako animatorka transferu materialnego, kulturalnego i religijnego. Przyczynek do biografii		597
STANISŁAW CIEŚLAK		
Świątobliwe życie mieszczyki krakowskiej Barbary Lang (1567-1621) w świetle biografii ks. Adama Makowskiego SJ		619
Indeks osobowy		647
Indeks geograficzny		697

WOJCIECH IWAŃCZAK

Instytut Historii
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
w Kielcach

Słowo wstępne

W pracy historyka, czy mówiąc z pewną emfazą, badacza przeszłości, przeplatają się różne wątki i tematy. Obserwujemy w tej dziedzinie pewne „mody”, które w istotny sposób wpływają na kierunki prowadzonych poszukiwań. Oczywiście byłoby przesadą twierdzenie, że owe „mody” kształtują główne osie historiografii światowej czy poszczególnych krajów oraz regionów, ale jakoś tak się dzieje, że pewne kwestie są omawiane w pracach historycznych częściej i chętniej, a inne rzadziej. Na pewno – pamiętając o uwarunkowaniach politycznych, lokalnych i globalnych, kondycji finansowej społeczeństwa i innych, mniej czy bardziej ważnych czynnikach – nie na ostatnim miejscu należy postawić atrakcyjność tematyki. Nie wszyscy scholarzy mają chęć zamknąć się w „wieży z kości słoniowej” i w samotności produkować pisane hermetycznym językiem elukubracje. Dotarcie do szerszego czytelnika, miłośnika przeszłości, często bez przygotowania profesjonalnego, spragnionego wszakże wiedzy podanej w sposób przystępny, ale wiarygodny, stanowi dla środowiska badaczy ogromną satysfakcją. Czytelnika, odbiorcę – zwłaszcza w dzisiejszych skomercjalizowanych czasach – zdobywa się atrakcyjną treścią, ale podaną w nie mniej atrakcyjnej formie. I tu dochodzimy do punktu, gdzie nie wszystkie działy historii mają równe szanse. Znacznie trudniej jest napisać interesującą rozprawę z zakresu dziejów gospodarczych niż barwnie przedstawić losy wojen i kampanii militarnych czy meandry polityki, dyplomacji bądź kulisy życia dworów królewskich lub książęcych. W konsekwencji adeptów historii gospodarczej nie ma zbyt wielu, zapewne ze szkodą dla tej wartościowej dziedziny badań. Atrakcyjność zgłębianej tematyki powinna być naturalnie poparta profesjonalnym przygotowaniem i dobrym warsztatem badawczym.

Te ogólne refleksje nie są dziełem przypadku, wydaje się, że mogą one być dobrym wprowadzeniem do przedkładanego Szanownym Czytelnikom tomu. Jest po temu szczególna okazja. Oto proponowana książka stanowi – w jakimś

sensie – zamknięcie pewnego etapu badań, jest ona bowiem jubileuszowym, dziesiątym tomem w serii przygotowywanej od lat i dotyczącej szeroko pojętej bohemistyki. Początki tej inicjatywy były dość skromne, pierwszy tomik był pokłosiem konferencji zorganizowanej w Kłodzku w roku 1996 i poświęconej polskiemu echem husytyzmu. Już wtedy organizatorzy mieli na uwadze dwie niejako perspektywy, po pierwsze, chcieli wnieść wyniki nowych badań do bohemistyki, po drugie zaś, sfalsyfikować różne mity i nieporozumienia, jakie narosły wokół dziejów naszego południowego sąsiada i jego stosunków z Polską. Nie można w tym miejscu nie wspomnieć „ojca założyciela” tej inicjatywy, Stanisława Bylinę, zmarłego 4 września 2017 r. wybitnego badacza dziejów Czech, herezji średniowiecznych, historii Kościoła, autora pierwszej w języku polskim nowoczesnej syntezy rewolucji husyckiej. Przy Komitecie Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk powołano – jeszcze w ubiegłym stuleciu – Komisję Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich, na której czele stanął Profesor Bylina, a później przekazał tę zaszczytną funkcję piszącemu te słowa. Zakres zainteresowań od początku był jasno zarysowany: penetracja historii Czech i Polski w okresie średniowiecza i w czasach nowożytnych we wszelkich możliwych przekrojach i z uwzględnieniem wszystkich istotnych problemów badawczych. Ponieważ historia od XIX w. do naszych czasów wymaga – między innymi z powodu mniejszego dystansu czasowego, choć nie tylko – innej zgoła perspektywy niż epoki dawniejsze, postanowiono zatem pozostawić ją specjalistom od czasów nowszych. Pomimo tego ograniczenia, dwie duże epoki, czyli średniowiecze i czasy nowożytne, stwarzają doskonałe pole do prowadzenia szerokich badań, także z uwzględnieniem „długiego trwania”.

Tom pierwszy o echem husytyzmu w Polsce wskazywał na zafałszowania dawniejszej historiografii, która przypisywała wpływom husyckim w naszym kraju – także z powodów pozanaukowych – przesadne znaczenie i poddawała ten fenomen swoistej i zmieniającej się w okresie przedwojennym i po II wojnie światowej instrumentalizacji.

Po kilkuletniej przerwie Komisja wznowiła działalność i druga z kolei konferencja zorganizowana w 2000 r. w Polanicy-Zdroju zmierzyła się z tematem tyleż ambitnym, co kontrowersyjnym, jakim jest wizerunek wzajemny Czechów i Polaków. Tak zwane stereotypy narodowe to kwestie budzące żywe emocje w każdej właściwie epoce, mimo że pojęcie narodu podlegało przecież wraz z upływem czasu ewolucji. Do szczególnie interesujących należy problem postrzegania sąsiada, w którym przewijają się różne, nie zawsze łatwe do wyjaśnienia elementy. W przeszłości sąsiedztwo czesko-polskie przyniosło wiele

niechęci, wzajemnego ośmieszania się, ale w czasach ostatnich wydaje się dominować racjonalne spojrzenie oparte na wiedzy i obserwacji.

Po tych siłą rzeczy dość teoretycznych rozważaniach przyszła pora na konkrety i w roku 2002 Komisja zebrała się w malowniczej Okunince nad Jeziorem Białym, na Lubelszczyźnie. Tematem była obecność Czechów w Polsce i Polaków w Czechach od X do XVIII w. Kolejni referenci przybliżali losy i działania ciekawszych indywidualności, ale także grup i środowisk, oparte na nowych poszukiwaniach źródłowych, z archiwalnymi włącznie.

Następny tom prezentował referaty wygłoszone podczas konferencji w Cieszynie w 2004 r. Nie można pominąć ważnego faktu, że w tym spotkaniu jednym z partnerów Komisji było Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, instytucja, z którą współpraca przebiegała bardzo korzystnie, ale która zakończyła niestety swą działalność. W Cieszynie zajęliśmy się piśmiennictwem naszych obu krajów, i to w bardzo szerokim zakresie. Pojawiła się w referatach historiografia, literatura piękna, kosmografia, epistolografia, źródła dokumentowe, legendy, piśmiennictwo zakonne i kaznodziejstwo. Wielości wątków towarzyszyła ogromna liczba pytań i wątpliwości dotyczących – co ciekawe – także zabytków piśmiennictwa, które – wydawało by się – zostały już zgłębiane w stopniu dostatecznym.

Ustalanie tematów dalszych konferencji, które odbywały się już regularnie w cyklu dwuletnim, przebiegało zawsze w atmosferze ożywionych dyskusji. Nie stroniliśmy na przykład od wzmiankowanych już wyżej tak zwanych tematów modnych. Do takich chyba można zaliczyć hasło kolokwium w pięknym zamku krzyżackim w Gniewie w roku 2006 – komunikacja i przestrzeń we wcześniejszych dziejach Czech i Polski. Te ogólne pojęcia objęły zagadnienia z zakresu historii politycznej, na przykład itineraria władców, dyplomacji, handlu, ale także religijności i kontaktów międzyludzkich. Całą materię podzielono na cztery strefy geograficzne: ziemie czeskie, monarchię Piastów i Jagiellonów, strefę bilateralnych stosunków polsko-czeskich, a wreszcie Pomorze Gdańskie z przyległościami – ten ostatni obszar ze względu na miejsce odbywania konferencji w Gniewie. Pora zatem wyjaśnić, że każde następne sympozjum odbywa się w innym miejscu i we współpracy z różnymi uczelniami i instytucjami, ale zawsze staramy się znaleźć pretekst w postaci śladów czeskich na danym terenie. Na Pomorzu Gdańskim Czesi też bywali, wystarczy przywołać ekspedycję husytów pod wodzą Jana Čapka z Sán; po przybyciu nad Bałtyk dziwili się oni, że woda w nim jest słona.

Z dalekiej północy Komisja po dwóch latach powróciła na południe i spotkała się w imponującym Zamku Królewskim w Niepołomicach. Tym razem

„wzięto na warsztat” różnego typu wspólnoty, których można wyodrębnić w każdym społeczeństwie ogromną liczbę. Roboczo nazwano je „dużymi” i „małymi”, ale ta dystynkcja nie wyczerpuje oczywiście ich wielości. Były to grupy formalne i nieformalne, intelektualne i konfesyjne, rzemieślnicze i kupieckie, zawodowe i towarzyskie, można wymieniać jeszcze długo. Jako ciekawostkę można wspomnieć o inicjatywach doraźnych, okolicznościowych, wykreowanych przez określone sytuacje. I tu pojawiają się na przykład „wspólnota stołu”, czy „wspólnota łowów”. Trwające wiele dni uczyły czy polowania stawały się swoistym spektaklem rozgrywanym w pewnej grupie.

Badanie historyczne prowokuje często do formułowania, mniej czy bardziej uzasadnionych, ocen. Kolejne spotkanie, znowu w pięknym zamku, tym razem w Lubostroniu, poświęcone było takim właśnie, zazwyczaj kontrowersyjnym, etykietkom, które łączone są z różnymi postaciami czy wydarzeniami. Wyodrębniono zatem dwie kategorie „zwycięzców” i „przegrych” i na bardzo urozmaiconych przykładach poddano je wiwisekcji. Obok mniej czy bardziej wybitnych indywidualności pojawiły się tu także instytucje czy też grupy społeczne. Podkreślano w szczególności relatywizm ocen, w zależności od punktu widzenia. Dobrym *exemplum* są losy czeskiej emigracji wyznaniowej do Polski w okresie nowożytnym. Z pewnością biografie indywidualne jej przedstawicieleli kwalifikują się raczej do kategorii „przegrych”, ale jako wspólnota odegrali znaczącą rolę, także jako pośrednicy pomiędzy kulturą polską i czeską.

Wymiana myśli przebiega w sposób bardziej owocny i płodny w miejscu temu sprzyjającym. Jeśli teza ta dałaby się w jakiś sposób uzasadnić, to Komisja miała szczęście do spotkań w miejscach wyjątkowych. Dla ścisłości wypada poinformować, że w nazwie naszego gremium zaszła niewielka zmiana, „Komisja” przeobraziła się w „Zespół”, ale cała reszta pozostała bez zmian, czyli członkowie oraz zakres zainteresowań. W roku 2012 kolokwium odbyło się w pełnej uroku wsi na Opolszczyźnie, Kamieniu Śląskim, miejscowości, o której wspominał już Gall Anonim. Temat był tyleż fascynujący, co „trudny do ogarnięcia”. „Czechy i Polska między Wschodem i Zachodem” – bo tak on został sformułowany – dawał ogromne możliwości kierunków eksploracji. Wydaje się, że zostały one wykorzystane w sposób interesujący. Pojęcia „Wschodu” i „Zachodu” są dalekie od jednoznaczności, a dodajmy, że na przestrzeni wieków podlegały ewolucji. Jeśli uwzględnimy do tego fakt wielokrotnej zmiany granic zarówno państwa czeskiego, jak polskiego, to będziemy mieli częściowe wyobrażenie trudności w penetracji tej problematyki. Kilka wątków wysunęło się na plan pierwszy. Ciekawą rolę w tej perspektywie odegrał Wrocław, który był przez lata mocnym centrum

zwalczania herezji husyckiej, ale – rzecz ciekawa – nie kwapił się, by poprzeć inicjatywę zorganizowania krucjaty antytureckiej, która w drugiej połowie XV w. stała się jednym z priorytetów Stolicy Apostolskiej. Wrocław nie akceptował typpowanych na przywódców wyprawy krzyżowej monarchów, Jerzego z Podiebradów, a potem Macieja Korwina. Kwestia turecka była przedmiotem całej grupy wystąpień i pokazała, że podlegała ona także swoistej ewolucji. Jeśli początkowo traktowano Turcję jako obiekt krucjat, to z czasem stała się ona wrogiem „oswojonym”, czy „ucywilizowanym”. W odniesieniu do Zachodu podkreślano różnice pomiędzy Polską i Czechami, wynikające z różnych uwarunkowań, między innymi z tego, że monarcha czeski był jednym z elektorów Rzeszy. Bilans wpływów z obu przeciwstawnych kierunków nie równoważył się, na przykład w zakresie kultury religijnej dostrzegamy zdecydowaną dominację Zachodu.

Poszukiwanie nowych tematów jest czynnością ekscytującą, ale nie mniej ciekawe mogą być powroty do kwestii poddanych już wcześniej badaniu, po to jednak, by spojrzeć na nie z innej perspektywy. Spotkanie w roku 2014 było właśnie takim powrotem. Wybór tematu elit i mas w społeczeństwach naszych obu krajów nawiązywał do konferencji, która odbyła się w roku 1975 w Kazimierzu Dolnym nad Wisłą i poświęcona była elitom i masom w kulturze późnego średniowiecza. Symposium w roku 2014 obradowało bardzo blisko Kazimierza, w pełnym uroku, chociaż ustępującym sławą Kazimierzowi Janowcu nad Wisłą, w tamtejszym zamku. Spojrzenie na tematykę wyższych i niższych warstw w społeczeństwie – po 40 latach – było bardzo kuszące, tym bardziej, że przybyło w międzyczasie wiele ciekawych badań, a poza tym nasze zamierzenie miało raczej nachylenie społeczne, a przyniosło także interesujące ustalenia z zakresu dziejów nowożytnych. Mediewiści, a po części także reprezentanci historii nowożytnej wiedzą dobrze, że znacznie lepszą dokumentację posiadamy dla wszelkiego typu elit niż dla „dołów” społecznych. Tom z materiałami ze spotkania w Janowcu potwierdził tę konstatację, ale o „masach” powiedziano także wiele, na przykład przy analizach rozwarstwienia w ruchu husyckim.

Pozostała jeszcze część ostatnia tych „rocznicowych” uwag, wprowadzenie Czytelnika do tomu, który dostaje do rąk. Znalazły się w nim teksty wystąpień, które ogłoszono na konferencji w roku 2016, a odbyła się ona w Muzeum Historycznym w Bielsku-Białej, w kolejnym wspaniałym obiekcie – na zamku książąt Sułkowskich. Wybrany temat był chyba godny jubileuszowego, dziesiątego sympozjum Komisji (Zespołu): „Świat kobiet w Czechach i w Polsce w średniowieczu i we wczesnej epoce nowożytnej”. Problematyka ta jest obecna w historiografii światowej od dobrych kilku dziesięcioleci – także w kontekście

ideologicznym – ale wydaje się kopalnią daleką od wyczerpania. Rekonstrukcję świata kobiet próbowaliśmy przeprowadzić na wybranych przykładach i pod różnymi kątami widzenia. Wyodrębniono środowisko dworskie, które miało z pewnością swą specyfikę, przestrzeń kultury materialnej, ważną dla płci pięknej, osobno kwestie ideowe i ideologiczne oraz religijne – jak herezje – próbowaliśmy także nieśmiało naświetlić pewne tajemnice psychologii kobiet. Przypomnieć można w tym miejscu modną ongiś dziedzinę badań – psychohistorię – ostatnio nieco przebrzmiałą.

Zespół miłośników badania przeszłości czeskiej i czesko-polskiej przetrwał już ponad dwie dekady (choć zażły w nim pewne zmiany personalne), wypada tylko życzyć sobie dalszych lat owocnej pracy i... kolejnych dziesięciu konferencji oraz nowych książek.

W ostatnim okresie nasz Zespół poniósł dotkliwie straty. Opuścili nas na zawsze dwaj wybitni uczeni, Profesorowie Edward Potkowski i Stanisław Bylina. Obaj byli wieloletnimi aktywnymi członkami Komisji, a potem Zespołu, należeli do czołówki polskich mediewistów cenionych w Polsce i w świecie. Ten tom pragniemy poświęcić pamięci Profesora Edwarda Potkowskiego, znakomitego badacza historii kultury, kodykologa, archiwisty, znawcy dziejów książki, człowieka, który zarówno jako scholar, jak i nauczyciel młodzieży może być stawiany za wzór. Następny owoc prac naszego Zespołu będzie dedykowany Profesorowi Stanisławowi Bylinie.